

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЦЕНТРАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кафедра історії, археології, інформаційної та архівної справи

СИЛАБУС НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ

**МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ
ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ**

Освітньо-наукова програма «Історія та археологія»
Рівень вищої освіти третій («доктор філософії»)
Галузь знань 03 «Гуманітарні науки»
Спеціальність 032 «Історія та археологія»

Кропивницький – 2022

ЗМІСТ

1. Загальна інформація
2. Анотація до дисципліни
3. Мета і завдання дисципліни
4. Формат дисципліни
5. Програмні результати навчання
6. Обсяг дисципліни
7. Ознаки дисципліни
8. Пререквізити
9. Технічне та програмне забезпечення / обладнання
10. Політика курсу
11. Навчально-методична карта дисципліни
12. Система оцінювання та вимоги
13. Рекомендовані джерела та література

1. Загальна інформація

Назва курсу	МЕТОДОЛОГІЯ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В ГАЛУЗІ ІСТОРІЇ ТА МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ ДИСЕРТАЦІЙНОЇ РОБОТИ
Викладач	ОРЛИК Василь Михайлович , доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри Історії, археології, інформаційної та архівної справи
Профайл викладача	ORCID: https://orcid.org/0000-0002-7947-9557 https://www.scopus.com/authid/detail.uri?origin=resultlist&authorId=57195333722&zone=https://www.webofscience.com/wos/woscc/summary/21941e7a-48fa-4c93-9d58-378e111ed8c3-25659a98/relevance/1
Контактний телефон	0954239599
Е-пошта	v.m.orlik@gmail.com
Фейсбук	https://www.facebook.com/v.m.orlik
Консультації	<i>очні</i> – відповідно до затвердженого графіку консультацій; <i>онлайн</i> – е-листування, вебіари на платформі Zoom (за запитом здобувача)
Система дистанційного навчання	http://moodle.kntu.kr.ua/

2. Анотація до дисципліни

Анотація курсу. Наукове пізнання історії не зводиться лише до опису фактів і подій історичного минулого, воно потребує їх концептуального й теоретичного осмислення, що, у свою чергу, вимагає використання цілого арсеналу наукових методів пізнання. Саме тому однією з найважливіших проблем історичних досліджень, як, до речі, й будь-якої іншої наукової сфери, залишається її методологія.

3. Мета і завдання дисципліни

Мета: оволодіння здобувачами вищої освіти III науково-освітнього рівня системними теоретичними знаннями з методології історичних досліджень та підготовка здобувачів до написання і захисту дисертації на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 03 Гуманітарні науки за спеціальністю 032 – Історія та археологія.

Завдання:

Основним завданням вивчення дисципліни є формування компетентностей (інтегральних, загальних і фахових), важливих для особистісного розвитку майбутніх фахівців.

Інтегральні компетентності

ІК Здатність продукувати нові ідеї, розв'язувати комплексні проблеми у сфері історії та археології, застосовувати методологію наукової та педагогічної діяльності, а також проводити власне наукове дослідження, результати якого мають наукову новизну, теоретичне та практичне значення.

Загальні компетентності

ЗК 01. Здатність розв'язувати комплексні проблеми у сфері історичної науки на засадах системного наукового світогляду та загального культурного кругозору з дотриманням принципів професійної етики та академічної доброчесності.

ЗК 02. Здатність до усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою.

ЗК 06. Здатність до безперервного розвитку та самовдосконалення у професійній сфері упродовж життя, відповідальність за навчання інших у процесі науково-педагогічної діяльності та виконання наукових досліджень в галузі історії та археології.

Фахові компетентності

СК 01 Здатність до розуміння предметної області та розуміння професійної діяльності в галузі історичної науки.

СК 02 Здатність обирати найбільш релевантні, передові концепції, методи, методики та підходи в проведенні досліджень в галузі історії та археології.

СК 04. Здатність до комунікації з широкою громадськістю та науковою спільнотою у своїй та суміжних галузях наукової та професійної діяльності.

СК 05. Здатність до продукування нових ідей і розв'язання комплексних проблем у галузі професійної та/або дослідницько-інноваційної діяльності.

СК 06. Здатність установлювати рівень об'єктивності фактологічної основи різних видів джерел та академічних текстів, визначати й оцінювати достовірність та репрезентативність інформації..

4. Формат дисципліни

Для денної форми навчання викладання курсу передбачає для засвоєння дисципліни традиційні лекційні заняття із застосуванням електронних презентацій, поєднуючи із практичними роботами; формат очний (offline / Face to face).

5. Програмні результати навчання

ПРН 01. Демонструвати універсальні навички дослідника, зокрема усної та письмової презентації результатів власного наукового дослідження українською мовою.

ПРН 02. Демонструвати знання законодавства щодо захисту прав інтелектуальної власності, дотримуватися етики досліджень та принципів академічної доброчесності в наукових дослідженнях та науково-педагогічній діяльності

ПРН 05 Виокремлювати нерозв'язані проблеми й прогалини в історіографічному масиві.

ПРН 06 Демонструвати здатність до використання сучасних методів пошуку, збору й оброблення інформації, аналізу та класифікації сукупності різновидових історичних джерел, достатніх для здійснення наукового дослідження.

ПРН 07 Продувати нові ідеї щодо розв'язання комплексних проблем у галузі професійної дослідницько-інноваційної діяльності.

ПРН 08 Уміння планувати та реалізовувати на практиці оригінальне самостійне наукове дослідження з історії економічних процесів, нумізматики та грошового обігу, формулювати мету й завдання з теми наукового дослідження, визначати його пріоритети, проводити самостійне наукове дослідження яке має наукову новизну, теоретичну і практичну цінність та сприяє розв'язанню значущих соціокультурних проблем історичного процесу.

ПРН 09 Здійснювати наукове дослідження у формі дисертаційної роботи на засадах критичного аналізу джерел та синтезу наукових нових знань і узагальнень та забезпеченої необхідним науково-довідковим апаратом для розв'язання важливої задачі в галузі історії та археології.

ПРН 10 Уміння оцінювати ступінь з'ясування основних аспектів наукової проблеми та обґрунтовувати необхідність її дальшого розроблення.

ПРН 11 Застосовувати сучасні теоретичні та методологічні досягнення історичної науки, методи та інструменти наукової та педагогічної діяльності за фахом.

6. Обсяг дисципліни

Вид роботи	Кількість годин
Лекції	13
Практичні заняття	13
Самостійна робота	64
<i>Разом</i>	<i>90</i>

7. Ознаки дисципліни

Рік викладання	Курс (рік навчання)	Семестр	Кількість кредитів / годин	Вид підсумкового контролю	Нормативна / вибіркова
2022/2023	1	2	3/60	екзамен	нормативна

8. Пререквізити

Ефективність засвоєння змісту дисципліни «Методологія наукових досліджень в галузі історії та методика підготовки дисертаційної роботи» істотно підвищиться, якщо здобувач попередньо опанував та/або повторив матеріал дисциплін «Філософія науки», «Інформаційні технології в науковій діяльності».

9. Технічне й програмне забезпечення / обладнання

Для викладання дисципліни «Методологія наукових досліджень в галузі історії та методика підготовки дисертаційної роботи» застосовується потужна матеріально-технічна база кафедри історії, археології, інформаційної та архівної справи: мультимедійні засоби, спеціалізовані комп'ютерні лабораторії, персональні комп'ютери, локальна комп'ютерна мережа, програмне забезпечення, вільний доступ до Інтернету, відкрита бездротова мережа Wi-Fi.

10. Політика курсу

Академічна доброчесність: Очікується, що здобувачі вищої освіти будуть дотримуватися принципів академічної доброчесності, усвідомлювати наслідки її порушення.

Відвідування занять: Відвідання занять – важлива складова навчання. Очікується, що всі здобувачі відвідають лекції і практичні заняття курсу. Пропущені заняття повинні бути відпрацьовані не пізніше ніж за тиждень до залікової сесії.

Поведінка на заняттях: **Недопустимість:** запізнь на заняття, списування та плагіат, несвоєчасне виконання поставленого завдання.

При організації освітнього процесу в Центральнoукраїнському національному технічному університеті студенти, викладачі та адміністрація діють відповідно до: «Положення про організацію освітнього процесу в ЦНТУ» (http://www.kntu.kr.ua/doc/doc/The_provisions_of_company_profile.pdf); «Положення про організацію вивчення вибіркового навчальних дисциплін та формування індивідуального навчального плану здобувача вищої освіти» (<http://www.kntu.kr.ua/doc/doc/vibir.pdf>); «Положення про дотримання академічної доброчесності науково-педагогічними працівниками та здобувачами вищої освіти ЦНТУ»

<http://www.kntu.kr.ua/doc/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%BF%D1%80%D0%BE%20%D0%B4%D0%BE%D1%82%D1%80%D0%B8%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D0%BD%D1%8F%20%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B4%D0%B5%D0%BC%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%BE%D1%97%20%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%80%D0%BE%D1%87%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%BE%D1%81%D1%82%D1%96%20%D0%9D%D0%9F%D0%9F%20%D1%82%D0%B0%20%D0%B7%D0%B4%D0%BE%D0%B1%D1%83%D0%B2%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BC%D0%B8%20%D0%B2%D0%B8%D1%89%D0%BE%D1%97%20%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B8%20%D0%A6%D0%9D%D0%A2%D0%A3.pdf> ; «Положення про систему забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти у ЦНТУ». Режим доступу: http://www.kntu.kr.ua/doc/doc/polozh_system_yakosti.pdf.

11. Навчально-методична карта дисципліни

Тема	Кількість год.		
	лекції	практичні заняття	самостійна робота
Тема 1. Сучасні теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми наукових досліджень в галузі історії та археології	2	4	8
Тема 2. Історія та археологія у сучасному інформаційному просторі.	2	2	6

Тема 3. Розвиток сучасної української історіографії.	1	-	6
Тема 4. Підготовка докторів філософії в країнах ЄС	2	-	6
Тема 5. Методика підготовки дисертаційної роботи.	2	4	14
Тема 6. Академічна доброчесність.	2	2	10
Тема 7. Процедура захисту дисертаційної роботи.	2	1	14
Разом за семестр	13	13	64

12. Система оцінювання та вимоги

Критерії оцінювання знань і вмінь здобувачів визначені [Положенням про організацію освітнього процесу в ЦНТУ](#) (стор. 32-33).\

Види контролю: поточний, підсумковий.

Методи контролю: спостереження за навчальною діяльністю здобувачів, усне опитування, письмовий контроль, тестовий контроль.

Форма підсумкового контролю: екзамен.

Розподіл балів, які отримують здобувачі вищої освіти під час вивчення дисципліни «Економічні аспекти історії України»

семестр	модулі	Кількість балів за видами робіт				Кількість балів за модуль	Кількість балів на семестровий контроль	Кількість балів за семестр
		лекції	ПЗ	СРС	Модульний контроль			
1	1	-	10	5	5	20	40	100
1	2	-	10	5	5	20		
1	3	-	10	5	5	20		

Рівень знань оцінюється:

«Відмінно» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти досконало засвоїв теоретичний матеріал, глибоко і всебічно знає зміст навчальної дисципліни, основні положення наукових першоджерел та рекомендованої літератури, логічно мислить і будує відповідь, вільно використовує набуті теоретичні знання у процесі аналізу практичного матеріалу, висловлює власні міркування стосовно тих чи інших проблем, демонструє високий рівень засвоєння практичних навичок.

«Добре» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти добре засвоїв теоретичний матеріал, викладає його аргументовано, володіє основними аспектами з першоджерел та рекомендованої літератури, має практичні навички, висловлює власні міркування з приводу тих чи інших проблем, але припускається

певних неточностей і похибок у логіці викладу теоретичного змісту або у процесі аналізу практичного матеріалу.

«Задовільно» / «Зараховано» – здобувач вищої освіти, в основному, володіє теоретичними знаннями з навчальної дисципліни, орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі, але непереконливо відповідає, додаткові питання викликають невпевненість або відсутність стабільних знань; відповідаючи на запитання практичного характеру, виявляє неточності у знаннях, не вміє оцінювати факти та явища, пов'язувати їх з майбутньою діяльністю.

«Незадовільно» / «Не зараховано» – здобувач вищої освіти не опанував навчальний матеріал дисципліни, не знає наукових фактів, визначень, майже не орієнтується в першоджерелах та рекомендованій літературі; відсутні наукове мислення, практичні навички не сформовані. Здобувачі, які не з'явилися на іспит без поважних причин, вважаються такими, що одержали незадовільну оцінку.

Переведення підсумкової оцінки за вивчення навчальної дисципліни, вираженої у балах, в екзаменаційну (залікову) за національною шкалою та шкалою ЄКТС здійснюється за відповідною шкалою.

Шкала оцінювання

Оцінка за шкалою ЄКТС	Визначення	Оцінка		
		За національною системою (іспит, диференційований залік: курсова робота, практика)	За національною системою (залік)	За системою ЦНТУ
A	ВІДМІННО – відмінне виконання лише з незначною кількістю помилок	5 (відмінно)	Зараховано	90 – 100
B	ДУЖЕ ДОБРЕ – вище середнього рівня з кількома помилками	4 (добре)	Зараховано	82 – 89
C	ДОБРЕ – в цілому правильна робота з певною кількістю грубих помилок			74 – 81
D	ЗАДОВІЛЬНО – непогано, але зі значною кількістю недоліків	3 (задовільно)	Зараховано	64 – 73
E	ДОСТАТНЬО – виконання задовольняє мінімальні критерії			60 – 63
FX	НЕЗАДОВІЛЬНО – потрібно попрацювати перед тим, як перескласти	2 (незадовільно)	Не зараховано	35 – 59
F	НЕЗАДОВІЛЬНО – необхідна серйозна подальша робота			1 – 34

Критерії оцінювання знань і вмінь здобувачів визначені [Положенням про організацію освітнього процесу в ЦНТУ](#) (С. 28-31).

13. Рекомендовані джерела та література:

1. Археологія України за роки Незалежності. Київ: Інститут археології НАН України, 2022, 448 с. <https://iananu.org.ua/vidannya/naukovi-monografiji?id=1238>
2. Археология Украинской ССР : в 3 т. / И.И.Артеменко (гл. ред.) и др. К.: В-во "Наукова думка", 1985. Т. 1: Первобытная археология. 564 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004503>
3. Археология Украинской ССР : в 3 т. / И.И.Артеменко (гл. ред.) и др. Киев : Наук. думка, 1986. Т.2 : Скифо-Сарматская и античная археология. 589 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004509>
4. Археология Украинской ССР : в 3 т. / И.И.Артеменко (гл. ред.) и др. Киев : Наук. думка, 1986. Т.3 : Раннеславянский и древнерусский периоды. 573 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0004510>
5. Бітковський Б., Собчук В., Пробийголова О. Археологічна спадщина і ОТГ. Київ, 2020. https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/670/SAU_OTG.pdf
6. Борисов А.В., Манігда О. В. Досвід розробки і реалізації бази даних археологічних пам'яток для дослідження систем розселення. Археологія і давня історія України. №3 (20), 2016, 24-31.
7. ВІДГУК УКРАЇНСЬКИХ ІСТОРИКІВ на статтю В.Путіна "Про історичну єдність росіян та українців" / Інститут історії України НАН України; Громадський просвітницький проект "Лікбез. Історичний фронт". К., 2021. 8 с. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0015897.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
8. Грушевський М. Історія України – Русі : в 11 т. 12 кн. К., 1991-1998. URL : <http://izbornyk.org.ua/hrushrus/iur1.htm>
9. Грицак Я. Нариси з історії України. Формування української модерної нації. К., 2000. 249 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000797>
10. Давня історія України: в 3 -х томах / Голова ред. кол. П.П. Толочко. К.: Наукова думка. Том 3. Слов'яно - Руська доба. К., 2000. 695 с.
11. Даниленко В. М. Україна в 1985 -1991 рр.: остання глава радянської історії. К.: Інститут історії України, 2018. 278 с.
12. Даниленко В.М., Касьянов Г.В., Кульчицький С.В. Сталінізм на Україні: 20 - 30 -і роки. К., 1991. 342 с.
13. Декларація про державний суверенітет України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12>
14. Ділова документація Гетьманщини ХУІІІ ст. : збірник документів / упор. В. Горобець К., 1993. 392 с. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0008928>
15. Другий (Волинський) статут Великого князівства Литовського 1566 року. Мінськ, 2003. С.35-263. URL : <http://litopys.org.ua/statut2/st1566.htm>
16. Жінки та історія: Гендерні виміри повсякденного життя (1970-1980-ті роки) / Наук. ред.: О. Кісь, Т. Мелашвілі. Фонд імені Гайнріха Бьолля. Київ; Тбілісі, 2021. 62 с. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?C21COM=2&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&Image_file_name=book/0016241.pdf&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1
17. Калініченко В., Пивоваров С. Хронологічні маркери Рідківецького археологічного комплексу VIII–X ст. Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць ДДПУ імені Івана Франка. Серія Історія. 2022. №9, 24-49.
18. Колективізація і голод на Україні (1929 - 1933). Збірник документів і матеріалів. К., 1992. 728 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0001963>
19. Конквест Р. Жнива скорботи. Радянська колективізація і голодомор. К., 1993. 280 с. URL : <http://resource.history.org.ua/item/0007488>
20. Корвін-Піотровський А.О. Становлення археологічного картографування в Україні (XIX — початок XX ст.). Археологія і давня історія України.

2012. №9. С. 135-138.

21. Конституція України. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

22. Косик В. Україна і Німеччина в Другій світовій війні. Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. 658 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0002861>

23. Котляр М. Ф. Україна крізь віки : у 15 т. / ред. В. А. Смолія. К., 1999. Том 5: Галицько-Волинська Русь. К., 1998. 335 с. URL : <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000667>

24. Матвієнко Л.В. Методика та методологія дослідження Степового Побужжя. Історичний архів. 2013. №10, 155-159

25. Орлик В.М. Методологічні аспекти дослідження проблем податкової політики в українських губерніях Російської імперії в першій половині XIX ст. *Український історичний журнал*, 2008 .№5, 187–195

26. Орлик В.М, Орлик С.В. Теоретико-методологічні та джерелознавчі проблеми економічної історії України. Універсум історії та археології. 2019. Дніпро. Том. 2 (27) Вип 2. С.5-27. Doi: 10.15421/26190201 URL: <http://uha.dp.ua/index.php/UHA/article/view/49> .

27. Підгаєцький, В., Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? *Україна модерна*. Львів: Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка, 2000. ч. 4–5. <http://prima.lnu.edu.ua/Subdivisions/um/um4-5/Problemy%20Istoriografiji-1-PIDHAJETSKYI%20Vitaliy.htm>

28. Порядок присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії. Затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/44-2022-%D0%BF#Text>

29. Про авторське право і суміжні права. ЗАКОН УКРАЇНИ. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-20#Text>

30. Рабінович А., Седікова Л.В., Трелоган Дж., Ів С. Нові методології дослідження пам'ятки давнини: цифрові технології та розкопки в південному районі Херсонеса Таврійського (2001—2006 рр.). *Археологія*, 2008, № 1, 71-81

31. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. – Кн. 1 / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2021. 846 с. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016318

32. Реєнт О. Соціально-економічні та політичні трансформації в Україні (кінець XVIII – перші десятиліття XX століття). У 2-х кн. – Кн. 2 / НАН України. Інститут історії України. К.: Інститут історії України, 2021. 818 с. http://resource.history.org.ua/cgi-bin/eiu/history.exe?&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=elib_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=ID=&S21COLORTERMS=0&S21STR=0016319

33. Терський С.В. Археологія України (середньовічна доба). Навчальний посібник. Львів: Вид-во Національного університету “Львівська політехніка”, 2017. 256 с.

34. Томазов В. Родовід. Як знайти своє коріння / Гол. ред. Н. Прибега. К.: Мистецтво, 2020. 79 с.

35. Топольський Єжи. Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної нарації / Пер. з польськ. Надії Гончаренко, наук. ред. Юрія Волошина. Київ: «К.І.С.», 2012. 400 с.

36. Яковенко Н. Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України. К.: Критика, 2005. 584 с.

37. Якубова Л. "Русский мир" в Україні: на краю прірви. К.: ТОВ "Видавництво "КЛІО"" , 2018. 384 с.

Електронні ресурси

Електронна бібліотека «УКРАЇНІКА» - <http://irbis-nbuv.gov.ua/>

Інститут історії України - <http://history.org.ua/uk>

Інститут археології НАН України <https://iananu.org.ua/pro-institut>

Верховна Рада України <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/index>

Ізборник (Історія України IX-XVIII ст. Першоджерела та інтерпретації — проект електронної бібліотеки давньої української літератури) - <http://izbornyk.org.ua/>

Спілка археологів України <http://vgosau.kiev.ua/>

Наукова електронна бібліотека періодичних видань НАН України - <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/253>

ЧТИВО електронна бібліотека - <http://chtyvo.org.ua/>

ІСТОРИЧНІ МАПИ - <http://izbornyk.org.ua/>

Український інститут національної пам'яті - <https://old.uinp.gov.ua/>